

ШЫН

СЭКП Тыва обкомунуң, Тыва АССР-ниң Дээди Сөвөдиниң болгаш Министрлер Чөвүлелиниң органы

№ 275 (11773) 1981 чылдың ноябрь 28, суббота 1925 чылда үндөмүзгө келген Өргөз 2 көп.

КИЖИ БҮРҮЗҮНГЕ ЧЕДИР

СЭКП ТК-ның ноябрь (1981 чыл) Пленумунуң шийтирилгилерин, аңаа СЭКП ТК-ның Чингиз секретары, ССРЗ-ниң Дээди Сөвөдиниң Президиумунуң Даргазы ш. Л. И. Брежневтиң ханы уткалыг чугаазын, ССРЗ-ниң Дээди Сөвөдиниң онгу чыгышының алдыгы сессиязының материалдарын Тываның ажилчы чоннары улуг сонугаргалбиле танылып, өөренип турар.

СЭКП ТК-ның Пленумунуң болгаш ССРЗ-ниң Дээди Сөвөдиниң сессиязының шийтирилгилерин — СЭКП-ниң XXVI съездинин директиваларына дүүштүр партияның экономиктиг болгаш социал политиказының айтырыгларының амдыралга боттанышыны болур. Ол болза чоннуң чаагай чорун бедидеринче угланган. Ынчангаш Коммунист партияның болгаш Совет чазактың кижжи дугайында чаа сатым салышчыны республиканың ажилчы чоннарының политиктиг болгаш күш-ажылыгы бедин көдүрүшкүнүм улам хайнычтырган. Амгы үеде ажилчы-ишчилерин ортузунда он бирги беш чылдың баштайгы чылын күш-ажылыгы чедишчинерилгилер дооскаш, оң ийгили чыгып — Совет Социалисттик Республикалар Эвилелиниң тургустунганының 60 чыл оюн демдегээр 1982 чылды төлөпиг уткуур дээш социалисттик чарыш хун келген турум-на калбарып турар. ССРЗ-ниң тургустунганының 60 чылын төлөпиг уткуур дээш социалисттик чарыштың бистиң республикада эгеленчилери «Наз-Хем» хөмүрдөш разрезиниң, Кызылдың аш-чөм саданының, «Изыл үлөтүр туугу» эргелелинде Н. Н. Кузнецовтиң уадритан бригадасының коллективтери болган. «Наз-Хем» хөмүрдөш разрезиниң ажилчы-ишчилери он бирги беш чылдың ийи чылынын планын оонаалдарын 1982 чылдың ноябрь 25-те күөсеткеш, даалгадан ажыр улус ажил-агыыга 125 муң тонна хөмүрдөштү бээрин шийтирилген.

1981-1982 чылдарда мал кыштаглаашкынын организастыг эрттирер, мал продуктуларын бүдүрерин болгаш белектерин көвүдөдир, малдың баш санын бүрүн камгалап аял талазы-биле «Саян», «Алдан-Маадыр» совхозтарын, аял ажил-агы техникумун 1982 чылдың хөвү ажилдарына чогуур үезинде болгаш бедин шынарлыг белектериниң дугайында Таңды районнуң механизаторларының кыйгырларын республиканың малчылары, механизаторлары деткип, социалисттик чарышты калбарып турар.

Партия организацияларының кол сорулгазы болза ажил-ишчилерин патриотчу эгелешкинин бүгү тала-биле демкири, социалисттик чарышты балдуур аргаалар-биле улам калбартыр, сан база шынар көргүзүлгилерин экинчилер демкири күөтөлдиреринче, күш-ажылдың бүдүрүшкүнүн болгаш бүдүрүлгилерин ажилчыны бедидеринге дузалап турар ажилдың мурнакчы дүржүлгүзүн, арга-методтарын негиздеринче кичизгилерин салыры болур. Ол ышкаш материал болгаш сөз-хөвү курлавырларының бүгү хөмүрлерин камнагалыг, чоп ажилдарын чедип алыр, камналга чөп, ажил-агыыны эвес, күш-ажылдың сагылга-чурумун үрээр болгаш өске-даа бистиң бурунгаар шимчизиникин шалтыктап турарларга уур шыңгыы демкири чорудар херек.

Амгы үеде республиканың партия организацияларының мурнунда салдырган эң чугула харысалгалыг ажилдың бирээзи — ажилчы чоннарга СЭКП ТК-ның Пленумунуң шийтирилгилерин, аңаа ш. Л. И. Брежневтиң чугаазының, ССРЗ-ниң Дээди Сөвөдиниң сессиязының материалдарының утказын болгаш умур-дузанын ханы танылбырлары. Үстүнде аңаа партияны чугула документилерин ажилчы-ишчилерге билдингилер-биле тайылбырлап, оларның ажилы, амдыралы-биле сыргый холбаштырып шыдаар четчир санын лекторлар, пропагандисттер, политинформаторлар, агитаторлар партия организацияларында бар. СЭКП ТК-ның болгаш ССРЗ-ниң Дээди Сөвөдиниң сессиязының шийтирилгилерин коммунист бүрүзүгө, совет кижжи бүрүзүгө, коллектив бүрүзүгө чедир тайылбырлар, оларны күөседир дээш чүнү кылырын ык тодаралары — хунуң чугула айтыры. Ынчангаш идеология активи мобилизаци партияны сөзү-биле ишчилерин чаа-чаа ажил-херектерге сөрүн кирир умур-луг.

Пленумунуң болгаш сессияның шийтирилгилерин ажилчы чоннарга пропагандалап, тайылбырларда политмассалыг ажилдың янзы-бүрү хөмүрлерин аныглап турар. Ноябрь 27-де бистиң республикага эртен чагыс ай политикуну СЭКП ТК-ның ноябрь (1981 чыл) Пленумунуң шийтирилгилерин, аңаа ш. Л. И. Брежневтиң чугаазының, ССРЗ-ниң Дээди Сөвөдиниң сессиязының материалдарының умур-дузанын ажилчы чоннарга тайылбырларын тураскадып эрттирген.

СЭКП ТК-ның Пленумунуң шийтирилгилерин, ш. Л. И. Брежневтиң чугаазында түңнелдер болгаш айтышкынар партия, совет болгаш ажил-агы чоннарының практиктиг ажил-чорудууларына онза ролду ойнаар. Ындыг болганда бе чугула документилерин пропагандалаарын улам калбартыр, аңаа идеология активин, умуртучуларын, специалисттерин идепкейлиг кириштирер хемчеглерин СЭКП хоорому, районнар, партиялар, партия эге организациялары алыр умурлуг. Ажилчы чон ортузунга политмассалыг ажилды чорудуп тура, шийтирилгилерин айтырыгларга көл кичизгилерин салыр, ылаңгыя туугу ажилын дүргедериниң, коорум-чурумун быжыгларын, малды, хөй-иштинин өнчү-хөргүзгүн төтөгүлөр чорутар-биле демкири күөтөлдирерин, кыла-даа камналгалыг болурунун айтырыгларына кичизгилерин салыр, оларны экинчилер хемчеглерин алыр.

Республиканың партия организациялары, оң идеология активи болууну бүгү политиктиг, организаци, кичизидикти ажилын СЭКП-ниң ноябрь (1981 чыл) Пленумунуң шийтирилгилерин, аңаа ш. Л. И. Брежневтиң чугаазын, ССРЗ-ниң Дээди Сөвөдиниң сессиязының материалдарын пропагандалаарынче, ону күөседиринче угландырар умурлуг.

КОНФЕРЕНЦИЯ БОЛГАН

Күрүм алап чөдөрлөш ажилчыларын профсоюз-дегидең XXVI об-ласт конференциясы дүүш камгалга болуп эртен. Проф-союз обкомунуң өтөтүгү үеде ажилын дугайында болгаш СЭКП-ниң XXVI съездинин шийтирилгилерин дүүштүр профсоюз обкомунуң ажилчыларын сорулгаларын дугайында изеткели аңаа чугаалашкан. Проф-союз обкомунуң чаа составын соңгаан.

Обкомунуң баштайгы органи-застыг пленуму болуп, оон даргазыга В. М. Матонну соңгаан.

ОН БИРГИ БЕШ ЧЫЛДЫҢ БАШТАЙГЫ ЧЫЛЫ: ПЛАНИАРНЫ БОЛГАШ ХҮЛЭЭЛГЕЛЕРНИ КҮӨСЕДИРИНЧЕ КҮШТҮ МӨӨҢНЭЭР

Он бирги беш чылдың баштайгы чылы-нын планын оонаалдарын хууса бө-тинде күөседир хөмүр социалисттик чарыш Кызыл хоорайның үстүр бүдүрүлгелеринде калбарган. Автоотсепке заводунда туткула цег миза чарышты баштап турарларын бирээш. Цех автомобилдер-ниң кезектерин база элөөш өвөсти беле-кеп турар, оң иштинде күтүлүг «КамАЗ-тарга» херектиг чамдык кезектерин сеп-теп, белектер турар. Он айларын бүдү-руге планын болгаш күш-ажылдың бө-түрүзүгүн цех 105 хуу күөсеткен.

Үр үеде ажилдап келген дүржүлгүзүм, ком-мунист күш-ажылдың талынчымы Ала-ташай Исидовтиң Смординов мыла он чөдө чыл улаштыр ажилдап турар. Эр-тен онгу беш чылда хуула алган планын оонаалдык ол ийи чыл алды ай дүр-жүлгүзүм күөсеткен, социалисттик чарыштын тилекчилерин сагалган. Ол ам 1982 чыл-дың апрель айның үлүүн доозарын чокотулаан.

ЧУРУКТАРДА: (үстүнде) коммунист күш-ажылдың талынчымы А. П. Смординов ажил үезинде; бөдүш туткучулар.

В. КАРА-САЛДЫҢ ФОТОЛАРЫ.

МУРНАКЧЫЛАР

Республиканың «Водока-нал» бүдүрүг эргелелини коллектив бо чылдың үнүк кварталында эки түнөөдөр, камгаланы чедип алган, СЭКП Тыва обкомунуң, рес-публиканың Министрлер Чө-вүлелиниң, профсоюз-де-гидең болгаш ВЛКСМ-о-бу комунуң пилатир ымыла-биле пилаткаан. Ол эргелел-нин ажил-ишчилери Кызыл хоорайның, Чаа Сагалан-Ар-мын, Бай-Халктын чуртук-чыларын сүт-бизе хандырып, чыл эргелелин бээр сүт сый-гарар планын 105,3 хуу кү-өсеткен, оонаалдаан ажыр херекчилерге 250 муң кубометр сүтү берген. Ол коллектив электри энергия-зын, чиг-отти, материалдарын камнааларын үзегер-чизөөн база көргөскөн. Сүтүн бөт-үвезин ийгелдип турган, пилаткап ажыр 170 муң рубльдин орулгазын киир-ип алган.

«Тыва туугу» трестин чөдөр ажилдары кылдыр туугу эргелелинде Валерий Бутка-новтун удуртканы коллек-тив бригадалыг коллектив бо чылдың он айларын эки түнөөдөр чедип алган. Бригадалыг дашчылары бол-гаш монтажниктери чыл планын декабрының ортан үезинде күөседирин хүзөө-гөн турган, а херек кырында он айлар иштинде чылда ал-ган планын күөселенген. Олар 182 муң рубльдин ту-дуг-монтаж ажилдарын кы-лып, дыка хөй туугу мате-риалдарын камнап алган.

Чыл планын күөсеткенни Иван Лехеринг удурт-кан коллектив бри-гадазы база рапорттаан. Оон туугуларын 157 муң рубль-дин ажилын кылган, пла-нын 7 муң рубльге ажыр кү-өсеткен.

К. МААДЫ.

Деткивишаан хүлээлгени

Бий-Хем районнуң «Саян», Чөөн-Хемчик районнуң «Ал-дан-Маадыр» совхозтарын республиканың бүгү малчы-нарынга кийгиригил Кызыл хоорайнуң хойжу бригадала-рынның, сүт-бараан ферма-ларынның, күш фабриказының ажил-ишчилери деткип, мал кыштаглаашкынын чедип-килгил эрттирер, мал ажилы-нын продукцины бүдүрер-ниң болгаш саданын талазы-биле 1981 чылдың соци-алисттик хүлээлгелерин додур болгаш ажыр күөседир дээш

шудургу сөзү-биле ажилдап турар.

Ылангыя күш фабриказы 1981 чылдың ноябрь 18-ке чедир 16 миллион 466 муң борбак дагаа чургазын бү-дүрүп, күрүгөне 15 миллион 8000 борбак чургазын, 175 тонна эртти саткан. Бу көдөз ажил-агы бүдүрүлгелер дагаа продукцины бүдүрериниң, са-данын планын күөседир турар. Күш фабриказының ажил-ишчилери «Саян», «Ал-дан-Маадыр» совхозтарын кийгиригилерин деткивишаан, кү-

рүгөне павдан ажыр 2 мил-лион дагаа чургазын, 20 тон-на эт саданын хүлээлген.

Олар күш бажын 155 муң чедир өстүрерин, келер чыл-дың баштайгы чартында 11 миллион дагаа чургазын бү-дүрерин социалисттик хүлээ-лгелеринде киирген. Коллектив кеежигилерин планын оона-алдарын, социалисттик хү-лээлгелерин күөселелерин онза чугулазын демдегел-леп, күш продукцинын бөт-ү-нө-лөп 7 хуу өнөөдөрүн план-нап көргөн. Бе ажилга күш-

КЫШТАГЛАР КЕЗИП ЧОРААШ...

КАРЛ МАРКС аттыг сов-хозтун ажил-ишчилери 60 чылдың 1108 тонна сикенин, 1100 тонна сикесту белектер, 500 тонна саванын Омск об-ластан соотруп алган. Кызыл Чыраа сүт-бараан фермазы-нда, хойжу бригадаларда мал ажилын байлак дүржүлгү-зүн мөңгөйп алган хойжу-ларын савы оюн турар.

Чижээ, хоочун хойжу С. Б. Ховалыг 12 тонна сикенин болууну күш-бала шимданын кезип белектер. Сандай Бал-чыковичиниң кодамында соотруп чедирген сикен, сикен хоочум чаппал, могаан мас-са, шивизиле-биле алырга, 48 тонна чедип турар. Олар ам мал чөдөр соотруп доозуп турар.

Малчының дүржүлгүзүм-биле тапшырга, содун болуп турар. Оон санап турарын болууга алырга, белек база чыкып чык, агаар-бойдуз-тун берге байдалы чыгыс катан болуп таарылга эвес, а колдуулда доктаамал та-варыкыр. Ынчангаш С. Б. Хо-валыг бергелерин ажил ар-териян оруктарын баш уу-дур даял тыгарыга болуп чан-

тыктырып алган. Хоочун ишчи одарышын кышкы хуваадынын тургу-ска. Ол ам хоюн аал дөвө-сүрден алаан ырак, озу кылын хар алаанга бар, хөртүктөй бээр калаттар-ке үндүрүп турар, чамдыкта Се-сеге хөвү-трактор бригадасы-ның чамдыла кудук сууга бө-төн чедир каларылай бээр.

Сандай Балчыкович Хо-валыг эртен ыкыш төрүр чүс хойдал-на ортумаа-биле 85 күрүгеден-не 2,7 килограмм дүк алган. Хойжу бо хүн-дөз эртен чыгы түнөөдөр бедик көргүзүлгү чедип ан болурун арга болган күр-дүмүрүн савып, 1982 чылда «өртүр чүс хойдал-на орту-маа-биле чүс хурагыны өс-түрер, дүк бүдүрерин база кудулашса деп бедиктеп со-циалисттик хүлээлгелер.

База ол ыкыш Делгер-Оол Ховалыг, Сергей Ондар, Ол-зай-Оол Ондар, Олут-Оол Монгуш, Сүтүгдер Ондар бол-гаш өске-даа хойжулар кыш-таглаашкыны элөөн белекка-дып кирген. Олар калжаала-

рым чыгылап, хураган турар төпкелдерин суугуларын эде септеп, ханаларын чугай-лап, ында көвөктерин шил-деп база өске-даа ажилдарын шуудаткан.

ЫНЧАЛЗА-ДАА мал кыш-таглаашкынын чедир кылдырмаан ажилдар ам-даа чылда эвес. Арт-Алсын деп чылда бир кыштаг бар. Ында дашык Боржак көз хоп-тоскес. Ынчын хайгаара-мынтыр болуурлар дүңү да, йаа эрттирер турар. Чү-дөз дөртө калжаның ыгы бу-дук, тагылар бие болгаш чыгы, ооргалы кыймыл берсе, көп ушнал. Көрөктөй ко-парышкан. Белек эвес кыш-таглаашкынын септелгелерин дашык кылдыр туугузу аявонун ооноз дирекцияны үндүрүп, туугуларын херек мате-риалдар-биле хандыр болза эки. Кыштагыны дөвөсүрүн-де өт-сипениң үгени эки, оон оларн база делгем. Ын-чангаш молдургаларын өскөр тардыр хуваалай, калжа септелсезин дүргедерин не-геттирил турар. Сергей Ондар дээр анык

ШЕРИГ-ЭРТЕМ КОНФЕРЕНЦИЯЗЫ

«Совет шеригиниң уран арга-зы Москва чамыга болгаш ту-дугушкунга» деп темалыг шер-иг-эртөм конференциязын ССРЗ-ниң Камгалаа минис-терствоу, Совет Армияны болгаш Шериг-далай Фло-дун Политиктиг кол эргелели Совет Армияның үлөөлгил Төп театрына организа-лап эрттирген.

Конференцияны президи-умуга — СЭКП ТК-ның По-литбиро кеежигү, ССРЗ-ниң камгалаа министри Совет Эвилелиниң Маршалы Д. Ф. Устинов, ССРЗ-ниң камгалаа министриниң бирги ора-лакчысы — Чесентиг Күш-териниң Кол интанын началь-ны Совет Эвилелиниң Мар-шалы Н. В. Огарков, Совет Ар-мияны болгаш Шериг-Далай Флодунуң Политиктиг кол эргелелиниң начальны армия генералы А. А. Египев, ССРЗ-ниң камгалаа министриниң ора-лакчылары, СЭКП ТК-ның харысалгалыг ажилчыла-ры, көсүк совет шериг на-чальниктери, Армияны бол-гаш Флоттун хоочуннары олтурган.

«Совет шеригиниң уран арга-зы Москва чамыга болгаш

ӨӨРЕДИЛГЕ БИЛЕ КҮШ-АЖЫЛ

СЭКП-ниң XXVI съезди-нин шийтирилгилерин болгаш СЭКП ТК-ның база ССРЗ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң «Дөдө болгаш ортумак эр-теминг специалисттерин бү-дүрүгө ажилдапшыаан бу-дөзкөзүн улам сайырагыл-жыр дугайында» докта-лыга дүүштүр дээди болгаш ортумак тускай школанын со-рулгаларын ноябрь 25-те Москва болгаш чөвүлө ху-рага чугаалашкан.

СЭРЗ-ниң дээди болгаш ор-тумак тускай өөредилге ми-нистри В. П. Елютин надр-ларын бүдүрүгө ажилда-пшыаан турда белектериниң турта ботталып турар сис-темазы ажилчы чоннарың профессия талазы-биле өзе-ринге калбак аргааларын бе-рип турарын алеткелине демдегелген. Амгы үеде сту-дентилерин 43 аялг хуузу болгаш техникумнарның, уни-верситеттерин сүргүлдериниң дөртөн хире хуузу бөт-ө-дө-дө болгаш белектериниң хөмүрлеринде хаара тутту-ган. Өөредилгениң ындыг хө-мүрлөрүн, моон сонгаар спе-циалисттер белектериниң шынарын бедидип, өөредил-гени чаа-чаа арга-хөмүрлерин ажилдап, өөредилгени бү-дүрүгө-биле холбаштырып быжыктап турган, улам кал-

ХӨЙ ТИРАЖТЫГ КЫЛДЫР ПАРЛААН

СЭКП ТК-ның Комитетинин 1981 чылдың ноябрь 16-да болган Пленумунга ш. Л. И. Брежневтиң чугаазын тускай ном кылдыр парлаан. «1981—1985 чылдарда ССРЗ-ниң экономик-тиг болгаш социал хөгжүлгелерин Күрүм планын, 1982 чылда ССРЗ-ниң экономиктиг болгаш социал хөгжүлгелерин Күрүм планын болгаш 1982 чылда ССРЗ-ниң Күрүм бюджетиниң төлөвселдерин дугайында» СЭКП ТК-ның Пленумунга хулаан алган доктаады ол номга база ки-риштир парлаан.

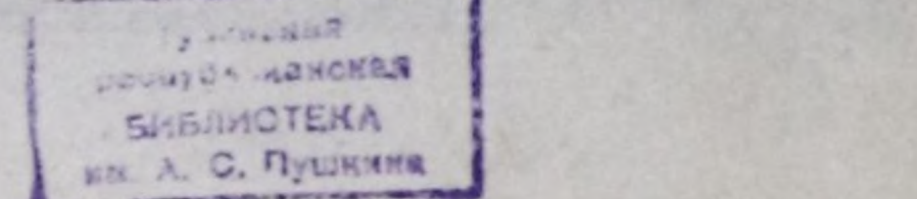
«Политиктиг ном үндүрер чөдөр номну хөй тиражтыг кыл-дыр парлап үндүргөн.

(СЭТА).

ду. Ылангыя Сесеге хойжу-ларын кыштаглаарында электри шимчизиникинде электри шимчизиникин коопка. Ол хиреден оон оун «ы-вар-чаар» материалдар элөөн докт» кыдылган турар, кы-шаалар интинин проводтар үтүк-үтүк.

Бо хуалерде совхозтун хой-жуларын СЭКП ТК-ның Ко-митетинин Пленумунуң мате-риалдарын, аңаа ш. Л. И. Бреж-невтиң чугаазын ханым-биле өөренип, ол чугула доку-менталарын ажил-иштинге уду-турда кылдыр аныктап ту-рар. «Көдөз» ажил-агыга таарыкча чок агаар-бойдуз байдалдарын бисте бары-ла бир чыл болгаш-ла дагынан турарын дүржүлгү байлык-тан турар болгаш. Ынчангаш ону бисте агаар-бойдуз байды-ныска таарыкча эвес, а кол-дуулда доктаамал таарык-чар ала болушкун кылдыр са-лап көөр херек. Соот-роп, практиктиг дөдөн чыл тын-дирларын кылдыр аныкта-п, Пленумга ш. Л. И. Бреж-невтиң демдегелерин олар уду-биле чүтүлдүтүлгелер.

А. ОКСУР.

СЕРГЕК БОЛУРУНУҢ СУКСУНУ

Сурагым орус эртемен болган аян-чорукту Е. П. Кошелевский шай дугайын мынчаар бижээ: «Ол кайтамчы сукусуна кым чогулаан деп! Кымчы орукка докуп чорааш-даа, чыгыш изиг ховуга кеш курган, карталыш турда-даа, чүгө ийи-үш аак шайны аартапта-ла, кижин катан-ла дилди, орукту улам чылап шыдаар алаар».

Шынап-ла, чыгыш аак сагыш шай кижиниң сукусазын чылыртып, чылыктыртып болган күш кирип, сергектер. Ол дөргө, ая-не пентереп сукусун болур. Ам дегейде шай бугуерин чыдап бугу-чартык миллион тонна чыдап турар.

Бистин чуртувуста шай өстүрөр шөл 75 муң гектар ажып турар. Амгы еңиң дегер-херексели-бде чепсеген чус ажыг фабрика янзы-бугу сорттарын шайын кылып турар. Олардан грузин, азербайжан, краснодар шайларын дээди сорттары.

«Букет», «Экстра» тергиян турар.

Шай, бир-ле дугаарында, чаагай амданыш-биле сураг-жаан. Шайын бүрүлдеринде, оон хайындырган шайын бо-лудда кофеин, теобромин, тео-филлин, танин, катехинер, чытыр үстер, витаминер хей. Олар кижиниң организм-минде будумелдериниң со-чушуктуун күштөлдөр. Оон ийи кофеин, теобромин бол-ган теофиллин бол мээниң су-лааларын алгылар, ийиң угааның шыгырааны болган кижиниң тургуканы арлы боор. Шай дегитеринде ба-за дузалыг, сыртыгылаанда ону аартаарын сүмөлөп турар.

Шайда танин биле кофеин деп будумелдер организмге ба-за аки салдарлыг. Катехин-нер Р витаминге дөштүг бол-ган дамыр ханалары быжы-лаарыга дузалыг, хан ба-зышкынын күштөлдөрөс шы-нарыг. Биологиктер кате-хинерниң ба-за бир шынарын тып алганнар—ол аскорбин

кислотаның көбүлүдүрүгө ду-залыг. Р биле С витаминер бот-боттарынын дөштүг күштөлдөр. Чамдык аары-лар болган аар ажылдар үе-инде, ылангыла изиг черге ажылдаарга, Р витаминге не-гедө өөр, ийиңи ону шай-би-ле намыдан болур.

Шайны шаг-шаандан боор амдыралдык чаагызын кыл-дыр санап келген. Мынча-жок ону хемчээл чок ижини тургуз дээди ол авет. Бир-де, ону хейиң ижерге, чүр-екти, бүтүрктин болган дамыр-ларын ажылдаары аартаар. Ол дөргө организмге анаа бир чүве өвсө-лө болгай. Ийи-де, хөлүн өрттөр ааксыг шай ижерге, кофеин перви систе-мизинга дээди, чүрөктин амыл-даарын баксыралып, хан ба-зышкынын угааттырып бо-лур.

Шайын амданыш, чаагай болган ажыктыг болуру ону канчаар хайындыраарында ха-мааржыр. Сугну дык хайы-м

Хоорайга селгуустеп болур бе? Ынды айтыртып дыш-таныр хүннерде хоорайдан дамнаар чоруп шыдааан муң-мун кижилер салып ту-рар. Алаа харыны ССР-ниң Улус ажык-агынын чедикшириниң дегелге-аниге чыгыс-даа катан бар-ган кижин доран-на тып

М. А. БОКУЧАВА,
Грузин ССР-ниң Эртеменер академиязынын академиги.

Н. И. СКОБЕЛОВА,
биология эртеменериниң кан-дмады.

А Н Г Ы - А Н Г Ы

Хайындырып каап шайын пжориндо чер-терде мгалат бар. Чыгыштарга, японнар биле кыдаттар шайын чы-гырлесе, тибеттер болган моолдар дустуг, сүтүг шай ижер, чамдыкта саргалган-даа алыр. Англичаннар шайын аялдоп аялгалдып хайынды-рар. Соңу чүтүгү узулугу ижер шайы нокчуг изиг бо-лур.

Шай кайы-даа улусун, ылангыш чон чүк улустар-ынын, хуңдугт чөм. Алаа келген кижиге бир-ле ду-гаарында шай кудуп түсүр-чү чонун пертергеней чан-чылы болу берген. Хуңдуг-диг шайлаага ылап-ла шай-биле эгелдеш, оон-биле доос-тур. Шайлап таныжары бол-ган шайлап тайынчажыры ханы утгалыг.

Шаг шаанда шай чөм авет, ам утгалыг тыптып келген.

Чүгө дөргө шай кижиниң чүдө шаг-шпнээ сергек-дир, күш-дамырып ижер, чы-лыктырар, алтаанын чиде-рер өвсө, харын организмниң өчөк байдалдарын эдер бол-ган орталандырар.

Улус шайын өскө чүдө-биле күш ижер, амданып болган чыдап чаагайлаан, херекселин аайы-бало өк-көртөп ал турар. Чөмдө-лө, моолдар оон үдө күжү-лүг азы чөмүрүлгү шай ижер. Шайын шөмөлөп ба-за ижер. Кужураап шай нок-чуг хоюг, чымчак, тускы ам-даныг. Мындыг шайлар ор-ганизмге эргекч чүгүлө ба-дүмелдер-бало байлап.

Улус чамдыкта шай ор-кунга өскө чүдөдери ба-за ажыглап турар. Ылангыш терли-шай, халын чүдүгү, м-нады хайындырып ижер пертергеней.

Чүгө дөргө шай кижиниң чүдө шаг-шпнээ сергек-дир, күш-дамырып ижер, чы-лыктырар, алтаанын чиде-рер өвсө, харын организмниң өчөк байдалдарын эдер бол-ган орталандырар.

К У Д Э Э Н И Н Х О М У Д А Л Ы (Ш О О Д У Г)

Шаанда шай кудө кижиниң эргин, мөсө-шмыраа шайлаарга, аскыр мойну өдүргүл, шыгылаа эргитер чүгө деп дүмүрөш мен. Аскыр мойну өдүргүл багыттай, чү-дөш аяк тычы үтүп керес эет, бо шаада мен мынча шайлаа эргитер мында шы-гылаа чөк болган-ла чалап! Ам кудө-лөргө-даа жалалы-ла болган-дыр деп шыгылаа ө-лү-рүп чөдүм. Катангыш мында боор, бо шаада кудө-лөргө шаандагы шайлаа-даа дөргө чүгө-дир.

Катан, кат-чөм чүгө сооттуг, эки-ле уаус болган, Таныжыл барган кижиге-ле кат-чөм мынча дей-дир.

— Чолаам кудө-лөргө бол-ган, амарап уаус-тур бис, аяак. Соңуагун дүмүрөш чүгө-дир, кудө-лөргө катан катан экелес сен бе? Кудө-лөргө кужуң көрөс дө-шүр чүгө, эргеткен шайла-ла мында бол.

«Херес шайлаар деп тур, аялаар арка бар авет, алдан машинамын алган, алдан дүрүрүм, катан-биле катан чоруттук. Катты дык-ла кызым чыдам. Шы-чалаа-даа... кел чоруп ша-даалаага туртуруп адымсы.

„СӨӨЛҮ КЫМЫЛ?“

Ийи кижини ааарлап, зоо-райлап базып чорам.

— Хоауң соогуң аа—деп, эр кижини чүгө-дир.

— А ээңиң ийи-дир, дыкы ийи—деп, херезеңиң түлүм-дүр.

— Каран кирбишде зар дүжүгү— деп, ар толгап.

— Арта эриштин-дир.

— Кайы— дөш, херезеңиң чоогуңда турган кижес сон-разыны ишине, көрүнүккө дө-ш, көрүнүккө дөш. Кайы Көрбөйбүр мен.

— Бо, бо—деп, шайды де-миз саага-биле тымчыл-кам.

— Кирбиштер чыгыр-келе баан, зар кеп дүжүгө, көрүп кар сен, Буауң хө-түг деп бил. Сенде кирбиштер авет, а аякка-келе (үксө-дир) ол хөтүг эриштин-дир.

— Ол айдик кижес чамына шайлаар келген, кустуктер-ли, портбел турган ийи кижини дөшкө-дир берен.

— Дыккайың бе, хөтө-дир дидир? Уаус ба-за чок. Көрүтүлүм?

— Менде чүгө ийи рубль бар. Хей чөм тоон кар-пар тып чорон.

— Ажырис, менде бар. Шаңка адым. Хамаатчылар, сыйлар эгелдеш тур сыйлар бе? Олар элдесиптиң тая кө-рүнсөңер.

— Тур-ла бис—деп, демги эр херезеңиң.

— А чүг, туруп болбас чү-гө бе?— деп, херезеңиң үнүп бөштүк.

— Чок, чок. Туруучар, өр-шөп көрүчүр— дөш, ийи кижини улаштыр турупкам.

— Бис сийерниң сооңарда бис. Хоау чүгү-дүр?

— Уксел, антикварың— деп, демги эр шугулаан.

— Мында чүгө сийерниң дү-жүгөсө бөш кирбэн бол-ган. Ба-за бир кижини чөдөп ке-сен, хан-карак шокармыз келтир.

— Чүкү берип тур.

— Шайлаам кижилерниң кес-түктөрү кылган-дыр.

— Соогу бис бис—деп, ча-рыштырар.

— Хоау бараап бе?— деп, «Хан-карак» соңурааган.

— Ол айдик кижес чамына шайлаар келген, кустуктер-ли, портбел турган ийи кижини дөшкө-дир берен.

— Дыккайың бе, хөтө-дир дидир? Уаус ба-за чок. Көрүтүлүм?

— Менде чүгө ийи рубль бар. Хей чөм тоон кар-пар тып чорон.

— Ажырис, менде бар. Шаңка адым. Хамаатчылар, сыйлар эгелдеш тур сыйлар бе? Олар элдесиптиң тая кө-рүнсөңер.

Ч А А Г А Й Ч А Н Ч Ы Л

Алаа келген кижини аяк эри мээр.

Баштай шай ижер, оон соонда өскө чөм чыгар.

Шайын баштай аякка куткап сунар.

Дун чоңган шайын өскө уауска куткап.

Ырктан келген кижиге ылап-ла чаа шай хайынды-рып боор.

Канчаар-лаа далалса, хайынган шай кабас—адак дөргө, аялааш аяттары.

Алаа шапактыг ая-тарга өстөдир, дош даглар-дан чунгуаап, аяккагы агаардан, ол арамында хө-дүг кожамытар-даа дынган, изиг шай-даа аартап болур.

Алаа хүннерде 25-30 муң, а дыштаныр хүннерде 45-50 муң москвачылар болган аалчылар мааа кээп, оюн-алыр. Мааа шапактыг ая-тарга өстөдир, дош даглар-дан чунгуаап, аяккагы агаардан, ол арамында хө-дүг кожамытар-даа дынган, изиг шай-даа аартап болур.

Алаа хүннерде 25-30 муң, а дыштаныр хүннерде 45-50 муң москвачылар болган аалчылар мааа кээп, оюн-алыр.

ЧЕВЕН БОЛБААЙН

Балды сымы чээп аар дөш.

Бардамнаштын чадап калдым.

Көрүмгө, чүг боор кийи. Хөлчөк белен шыкшап болду.

Чонуп-чаап, сомпап орган, Соора бардым—чочагың аа!

Уреддежиң тура-тура, Уреп адым, үдө бутпаң.

Кылган ижим түнелин бо!

Кызыл алай хаварыкты, Сугагылың холум иштин Суйбай тулуп, уруп ор мен.

Чонар ишке бөдүм чевен, Чогаал бижир—сөзүм чевен.

Шевер кижини магаданчыг, Чевен кижини ба-за амыр—Өөрүмүң ижин өкшөп, Өөрөңүң азын арам!

М. КОНДЕШ-ООЛ.

Харды баштыг кожакараар. Хат-пуурган, кара бутуз Каңдашкынын чайын бөшн Кадарчыдан адырыбас.

Сүмелер

КАПУСТАНЫ ШЫГЖААРЫ

Дузаан капустаны соодукчу-га азы үш градустун өрү өвсө температуралык сериниң черге кадалаар болза экн. Ону сериниң черге шыгаарда ыиш савага, а соодукчуга—баалың-ның савага урар. Савага урган капустаны албан кырындап тырып баар, ажыкты суун кырындап артык кылдыр ку-лар, а савааны аксын ык ба-мыра таптап, дар чүве салып каар. Ынчаар кадалаарга, капустага чүгө минералдыг будумелдер, ылангыш калий, кальций өвсө, харың-даа С ви-тамин хөвөз артар.

Капустаны шуут-ла чипи мурунда тавакка салыр болза чогуур. Чүгө дөргө, ажыкты-зындап уштуттарга, С витамини түргөни-биле арлы боор. Чи-мчи.

М. ШЕВЧЕНКО.

жө, капустаны тавакка сал-ган соонда 30 хат өрткөндө С витаминиң 40 ху хирези, 12 шак өрткөндө—чартың, а бир хонганда—70 хуууу арлы боор.

Дузаан капустаны дагытаа дооңурутарга, С витамини 20—40 хууу өвөзөдөр. Ийиң чы-лырныг болдурбас төлөдө, капустаны доорбас болган хей катан эргиспес болза чо-гуур. Доңган капустадан чү-дө чиприн ойлой ал турар. Эрпй берген капустаны дидир үндүрөң хөдө чок. Дузаан капуста-биле ийи хайындыр-да, ону ба-з, үдүр эргиспейн, чүмөчө дон хөвөзтиңи урар.

ИМИРТИНДЕ

Рассказ

чылаан:

— Менгилдиниң кырында кымыл-даа, чымыл-даа алыг бус тыпшып чыдар хорумнар бар. Ону «уулка» дээр чүве ылаан. Ында кижиниң кырында куйлар, чөм иштетип уттери, өдүгдери эндери. Тайга ай-чымла кедергей байлап: те-чүмла, буур-буула, сым-мынгал, элик-хөдөсө ыла. А оң эл чок чүвөн— чөм иштетип эртинең— ажык-тып каар байла. Ол ам-даа иштетиптиңиз. Та калдыг эртине мында шыгылаанын чыдар чүве. Ол үкүнең аяк-лар, аяккагы буур кижилериниң бирээс сеп-дир сеп. Менгилдиниң кырында хөдө-лөң каралып чү дээр! Ал-а-а-а дээр өштү.

Олар хей бөшкө чөмдөргө, кыры-най хөт кырында чаапын-даа чаап турган кылдыр сагындырар.

Ол үдөң бээр элзеп чы-дар эрте берген. Ак-Сал ирей ам чок. А оң огулунуң огуу Шолбан-оол тосту дооскан. Шолбан-оол чыгыш канынча-чым келгенде, ада-нең Менгилдиниң эдзеге чылаанган берган. Чогуң-на— ийиң Шолбан-оол «булуттар бузуң, сыйлаштар оң чүгүрүм чөм турар» деп, кырган ача-лы Ак-Сал хөдөңиң чүдээди огуу Менгилдиниң кырында чылаанган берган.

Ак-Сал ирей дам-на хө-дө-дир.

— Чүү диниң мен, Шол-бан? Сыйлаштар, булуттар ында чурттан турар дээр мен ала. Ийет, көр даан, Шолбан. Сыйлаштарың бирээң Мен-гилдиниң кырында кустуң келди. Ол октаргай дөштөңдө үзүң орунчө оң чүгүрүм чөм турар. Көзөңнелен мен мында. Ийиң кырында сактырга-ла ында турган турар ыкшап боор. Шолбан-оол хөдөргө, шы-нап-ла чыгышкылаанган турар бир сыйдык ында кар-кап басып ойлан ыкшап. чөмөңнелен турган.

Ак-Сал ирей ба-за-ла ула-м

РЕДАКЦИЈАНЫҢ АДРЕЗИ

667000, Кызыл, Шетанкин-Кравченко кудумчуу, бажы № 3 ТЕЛЕФОННАРЫ: Редакторун 2-21-43, редакторунуң орадакчыларынын 2-35-24, 2-31-75, харымсалгалыг секретарынын 2-23-35, секретариаттын 2-23-35, партиянын амдырал болган совет күргүзүг ишдизинин 2-31-75, культура ишдизинин 2-23-54 келдэ аякка-агы калдызын 2-21-47, үлөтүр калдызын 2-31-75, чагаа ишдизинин 2-41-27, информация ишдизинин 2-20-60, корректорларынын 2-27-41 буга-жатарынын 2-12-45, солуг нелибей барганда 2-32-75 телефонго долгаар.

ЛЕКЦИЯЖЕ

Кызылда Политиктиг чырыдышкын башыңыга 1981 чылдың ноябрь 29-та, восресеньде, 16 шанта «Амгы Кыдат» деп темага хөйге лекция болур. Лектор—экономика эртеменериниң кандидаты, ССР-ниң Эр-теменер академиязынын де-легийниң амжалын шим-чээшкын институту-нун уауг эртем амжал-чызы Эдуард Сатмамович Кульпин.

Лекцияга абонементи-лер-биле кирер. Билеттер-ни ба-за садып туар.

ТЕЛЕВИДЕНИЕ

НОВАЯ 28-ТЕ

БИРГИ ПРОГРАММА МОСКВАДА

8.00 — «Уе». Информастыг программа. 8.40—Эртенга су-ла шимчээшкын. 9.05 — Ураа колдар. 9.35 — «Салерге, ала-нелер». 10.05 — Филм-кон-перт. А. С. Пушкин—«Русал-биле Людмила». 11.00 — «Че-дээш». Уаустун чогаалдагы-нын IV делегей фестивалы-нын телепрограммасы: «Дам кырында чабышты». (ЮСФР). 11.20 — «Айыл» чөк шам-чээшкын. 11.50 — «Спорт-то-нуң» 48-и тиражы. 12.00 — «Азыкалыг абонемент». П. И. Чайковский. «Чылдык узе-р». 12.55 — «Музейлер бо-лган делгөдөгөр залдыр-би-лес. ССР-ниң Чурууга аны-демизиниң залдырды аны-ки чуркучарынын амжал-дынын дегелдеш. 13.30 — «Кижин. Чер. Октябрь». Со-вет Эвнелинниң ийи дамыр Маалдыр, ССР-ниң ужу-дуг-жосмонавты В. И. Са-вастыңын эртырер. 14.45 — Бөгүн дегелдей. 14.30 — «Бир дугайың». Филм-конперт. 15.25—«Совет Эви-лел». Кинжорурал. 15.40 — «Кызыл Чапна Пампутроң». 16.45 — «Донуп аялгалар. 16.55—«Дирт амжалдар ду-гаарында. 17.55 — Политиктиг тайынчалык В. П. Бек-тоштуң боселдеш. 18.25—18.40 — «Часар. 18.40 — Спорттү-гимнастикага делегей чемпи-онады. Хөй хөвир. Эр уаус. Түнел. 19.25 — «Кинола-вора». 21.00 — «Уе». Инфор-мастыг программа. 21.30 — Совет телевидениниң 50 ийи-нча тураскааткан конперт Эвнелдер Бажыңынын Но-лонгалыг залында болур. Те-ленте—Меджолер.

ИЙИГИ ПРОГРАММА МОСКВАДА

14.20 — «Кино аян-чоруктар куду». 15.20 — Музыкалыг программа «Эртенги постка. 15.50—«Классиктиг хүрениң дөшөгей байла». 16.20 — Ф. М. Достоевский — «Дайымын дүжү». Тележы. 1-ги кезең. 16.55 — «Понорлер найыра-лы». В. Лентер аттыг мыр болган танып ансамблиниң куду-деш. 18.30 — «Эн аяк-даары белен авет». Волганың «АвтоВАЗ» каттыжышкы-нын автомобиль туудукта-рынын дугайында докумен-талдыг телефильм. 19.30 — «Музыкалыг кино». 20.00 — «Тамчыктыг удулар, чап-тар». «Бачо кыргал-аа-аа» чорукчан. Музыкант. 20.15 — «Калыштыл». Информастыг программа. 21.35—23.25 — «Олего Дундич». Урап-чөмө филм.

Редактор В. С. ШАРАВИН.

Агаар

Республикага бөгүн көкүп турар булуттар, чамдык чер-дөргө биче хар чаар. Муруу-барың чүк улаанышкынын хаттын дүргөс секундда 3—8 метр чедер. Агарың температурасы 20—25, чам-дык чердөргө 9—10 градус соор.

Кызылда дүно биче чаар. Агаар 22—24 градус соор.

КИНО

НОВАЯ 28-ТЕ

«НАВЫРАЛ»: «Ханның сөөлү дамыдына чедир» (2 сериялыг) 10.00, 13.00, 17.00, 20.00, «Кариб курка-нын репортж» 15.10 шактар-да.

«ПОНЕР»: «Ымыгууртан куу кустар» 9.30, 13.50 «Дне-дын диниң тоо» 11.00, 15.40, Кинжорурал 12.30.

«КАУСТУК ЧЕЧЭ»: 16.50, 18.40, 20.30 шактарда.

«КАА-ХЕМ»: «Кыдат азы-каның пинти дөмдө» (2 сериялыг) 15.00, 17.00, 20.00 шактарда.

«ВОСТОК»: «Тегеран-43» (2 сериялыг) 14.00, 17.00, 20.00 шактарда.

СЭНП Уауг-Хем райко-му болган райкусуком кут-ажыктын хооууңу, персоналдыг пенсипер

Өрткөз Домгачовын ДАМДЫНЧЫН

мөсөөниң дыңаштынаан оон төрөдөргө болган оон килдеринге ханы кажыдалды өлөрдө тур.

РЕДАКЦИЈАНЫҢ АДРЕЗИ

667000, Кызыл, Шетанкин-Кравченко кудумчуу, бажы № 3 ТЕЛЕФОННАРЫ: Редакторун 2-21-43, редакторунуң орадакчыларынын 2-35-24, 2-31-75, харымсалгалыг секретарынын 2-23-35, секретариаттын 2-23-35, партиянын амдырал болган совет күргүзүг ишдизинин 2-31-75, культура ишдизинин 2-23-54 келдэ аякка-агы калдызын 2-21-47, үлөтүр калдызын 2-31-75, чагаа ишдизинин 2-41-27, информация ишдизинин 2-20-60, корректорларынын 2-27-41 буга-жатарынын 2-12-45, солуг нелибей барганда 2-32-75 телефонго долгаар.